

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för litteraturvetenskap

God åkermark eller fet och fruktbar mylla?

Om två sätt att översätta Tolkiens *The Lord of the Rings* till svenska

Litteraturvetenskap C
Charlotte Strömbom
Höstterminen 2007
Handledare: Yvonne Leffler

Innehållsförteckning

1. Inledning	s. 1
1.1 Syfte, metod, material och avgränsning	s. 2
2. Tidigare forskning	s. 4
2.1. Svensk litteraturvetenskaplig forskning om översättning	s. 4
2.2. Översättning ur ett historiskt perspektiv	s. 4
2.3. Normer inom dagens översättarskrå	s. 5
3. Tolkien på svenska	s. 7
3.1. Prologen	s. 6
3.2. Den löpande texten	s. 10
3.3. Erik Andersson under luppen	s. 12
3.4. Bagger eller Secker? En introduktion till namnöversättningen	s. 15
3.5. Översättarnas egna kommentarer	s. 17
3.5.1. <i>Erik Andersson om Ringarnas herre</i>	s. 17
3.5.2. <i>Åke Ohlmarks om Härskarringen</i>	s. 20
3.6. Kritiken i dagspressen	s. 21
4. Om översättarens roll	s. 27
5. Litteraturförteckning	s. 28

Tabeller

Tabell 1. <i>Tolkiens namnformer i svensk översättning – ett urval</i>	s. 15
--	-------

1. Inledning

När jag för första gången bläddrade i Nordstedts nyöversättning av Tolkiens *The Lord of the Rings*, trodde jag knappt att det rörde sig om samma verk som jag en gång sträckläste som femtonåring. Handlingen var visserligen sig lik, men berättelsen hade förändrats. Jag mindes trilogin som utbroderande och anspråksfull, nu framstod den istället som enkel och återhållsam, nästan som den sortens lättlästa variant av gamla klassiker som man ibland kan hitta på bokhandelns barnavdelning.

Tolkiens trilogi må ha betraktats med viss skepsis från litteraturvetenskapens sida, men det den har saknat i finkulturell status har den tagit igen i popularitet. Den läsande allmänheten såväl som mediavärlden har ägnat verket fortsatt intresse genom decennierna, och uppenbarligen har böckerna tagits tillräckligt på allvar för att förlaget skulle låta de båda svenska översättningarna utföras av etablerade författare.

Mellan 1959 och 1961 kom trilogin för första gången ut på svenska. Religionshistorikern, författaren och översättaren Åke Ohlmarks, som tidigare bland annat översatt Shakespeare och den isländska *Eddan*, stod för översättningen, och gav de tre böckerna samlingsnamnet *Härskarringen*.

Denna svenska översättning var en av de första som gjordes, och Tolkien, som i egenskap av språkprofessor hade hyggliga kunskaper i flertalet främmande språk, var missnöjd med hur man hittills hade förvalt namnen i verket. För att underlätta (eller försvåra) för kommande översättare skrev han boken *Guide to the Names in The Lord of the Rings*, vilken gav anvisningar till hur och om bl.a. ort- och personnamn skulle översättas.¹

Det dröjde dock många år innan en svensk översättare fick möjlighet att tillämpa handboken i fråga. Först i samband med femtioårsjubileet av den engelska utgåvan från 1954, året efter att den sista filmen i Peter Jacksons regi hade släppts, tog Norstedts förlag initiativ till en nyöversättning. Författaren och översättaren Erik Andersson, som tidigare översatt bl.a. Zadie Smith och Nick Hornby, fick uppdraget att översätta prosaavsnitten, medan poeten och översättaren Lotta Olsson tilldelades lyrikavsnitten. Det nya samlingsnamnet blev *Ringarnas herre*.²

Vad jag hade väntat mig av en jämförelse mellan de båda svenska utgåvorna var möjligen två översättningar, där namnen hade ändrats i enlighet med Tolkiens instruktioner, och där språkskruden hade moderniserats något, men där prosan i övrigt var sig någorlunda lik. Min upplevelse var dock att berättarens röst var fullständigt förändrad i den nya utgåvan, och att det praktiskt taget var fråga om två olika verk. I den här uppsatsen vill jag undersöka skillnaderna närmare, samt spekulera i vad de har för ursprung och vad de får för konsekvenser.

¹Norstedts förlags webbsida (Hämtat 2007-11-10)
”<http://www.norstedts.se/ringarnasherre/>”

²Norstedts förlags webbsida (Hämtat 2007-11-10)
”<http://www.norstedts.se/ringarnasherre/>”

1.1. Syfte, metod, material och avgränsning

Mitt syfte med den här uppsatsen är inte att värdera kvaliteten på Ohlmarks och Anderssons översättningar. Istället vill jag kontrastera deras sätt att översätta, och ta reda på varför jag upplever deras respektive versioner av Tolkiens text som så väsensskilda. För att göra detta krävs naturligtvis också en jämförelse med Tolkiens original. Min avsikt är att undersöka hur Åke Ohlmarks respektive Erik Andersson bearbetar originaltextens ord, stil och tonlägen, och vad detta får för konsekvenser för upplevelsen av den översatta texten. Jag vill även resonera kring hur de båda översättarna kan ha utgått ifrån olika ideal när de har arbetat med sina översättningar.

Slutligen vill jag översiktligt behandla den kritik som de båda översättningarna mottog, för att se om idéerna om översättning även skiljer sig bland de svenska recensenterna. Uppsatsen rymmer inte en allomfattande bild av denna kritik, men jag hoppas likafullt kunna ge en inblick i hur normerna för översättning kan variera.

En stor del av uppsatsen kommer att bestå av en analys av Ohlmarks och Anderssons texter i förhållande till Tolkiens original. Jag närläser och jämför kortare prosaavsnitt, och presenterar därefter mina resultat med hjälp av citat och hänvisningar. Därpå följer ett kortare avsnitt som översiktligt introducerar namnförändringarna i boken, vilket även varvas med kommentarer från översättarna själva. Slutligen låter jag översättarnas egna åsikter om sitt arbete behandlas i ett eget kapitel, i vilket jag refererar till deras egna uttalanden om arbetet med *The Lord of the Rings*. I samband med detta resonerar jag kring hur Ohlmarks och Andersson kan tänkas skiljas åt i synen på konsten att översätta.

Till sist har jag för avsikt att läsa ett antal recensioner av de båda översättningarna, för att översiktligt studera kritikerkårens hållning gentemot dessa. Är den enhetlig eller splittrad? Och tycks normerna för översättning ha ändrats under årens lopp?

Då *The Lord of the Rings* är en tjock trilogi, har jag valt att begränsa min undersökning till den första boken, dvs. *The Fellowship of the Ring* (Tolkien), eller *Sagan om ringen* (Ohlmarks) respektive *Ringens brödraskap* (Andersson). Vidare ämnar jag, för att begränsa mig ytterligare, göra fyra slumpmässiga nedslag i texten, vilka jag närstuderar. Jag menar att en närstudie är lämpligt, eftersom jag framför allt är intresserad av att undersöka stil och tonläge i de översatta texterna. De fyra nedslagen görs i prologen, första bokens kapitel I och XII, samt andra bokens kapitel X.³ Genom att sprida undersökningsområdena hoppas jag kunna få ett resultat som i möjligaste mån är talande för texten i stort, trots att jag inte har utrymme att studera den i sin helhet. Jag kommer dock att redovisa vissa namnformer som inte förekommer i de utvalda kapitlen. Däremot kommer jag inte att kommentera lyrikavsnitten (översatta av Ohlmarks själv i *Sagan om ringen*, och av Lotta Olsson i *Ringarnas herre*), eftersom min uppsats handlar om prosaöversättning.

Tidigare i år kom Erik Anderssons dagbok från arbetet med *Ringarnas herre* ut i bokform, under titeln *Översättarens anmärkningar*. Den har varit av största intresse för den här uppsat-

³ Första och andra boken syftar inte på olika böcker i trilogin, utan på den uppdelning som finns i *The Fellowship of the Ring*.

sen, och jag kommer att använda mig av den för att i någon mån låta översättaren själv kommentera sitt arbete. Även Ohlmarks nämner i viss utsträckning sin översättning i *Tolkiens arv* från 1978, en bok som fungerar som ett försvarstal i ett gräl med Tolkiens son, Christopher Tolkien.

Slutligen kommer jag att studera ett antal recensioner av de båda översättningarna, vilka publicerades i samband med utgivningen 1959 respektive 2004. Recensionerna gäller den första boken i trilogin, dvs. det huvudsakliga objektet för min uppsats, förutom artikeln av Bengt Pamp, som omfattar trilogin i sin helhet. Sammanlagt har jag läst fjorton recensioner, eller sju om varje översättning. Jag kommer dock endast att referera till de texter som utförligt kommenterar översättarens insats. I Anderssons fall gäller detta alla artiklar, och jag har därmed fått begränsa mig ytterligare. Av artiklar i *Göteborgs-Posten*, *Dagens Nyheter*, *Aftonbladet*, *Sydsvenska Dagbladet*, *Norrbottnens-Kuriren*, *Svenska Dagbladet* och *Expressen*, hänvisar jag inte till de två senare.

I Ohlmarks fall är det endast tre av artiklarna som kommenterar översättningen med någon utförlighet, nämligen de i *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter* och *Arbetet*. Artiklar i *Arbetsbladet*, *Expressen*, *Gefle Dagblad* och *Kvällsposten* kommenterar endast översättningen med en mening eller två, eller inte alls.

2. Tidigare forskning

2.1. Svensk litteraturvetenskaplig forskning om översättning

Utbudet av svensk litteraturvetenskaplig forskning om översättning är inte stort. Det enda verk som analyserar svensk skönlitterär prosa med fokus på översättarens roll är Christina Gullins *Översättarens röst*, som kom ut 2002. I denna bok diskuterar Gullin vad som händer när ett skönlitterärt verk på engelska omvandlas till ett på svenska. Med utgångspunkt i fyra svenska översättningar undersöker hon hur översättarens röst kan urskiljas i den översatta texten.

Gullin pekar på hur beröm och kritik i recensioner av skönlitterära prosaöversättningar ofta riktas direkt till originalförfattaren, även om denne ju aldrig har skrivit på svenska. Översättarens roll som medskapare till texten bortses ofta ifrån, trots att en stor del av den svenska bokutgivningen består av översättningar, och trots att det i första hand är översättarens ordval och tonfall som når den svenske läsaren. Detta arbete bör inte förringas, menar Gullin, och ställer sig frågan: ”Vems text läser man när man läser en roman som översatts från ett annat språk?”⁴

Synen på översättarens betydelse förändras ständigt, framhåller Gullin. Bland forskare fokuserar vissa på översättarens författarfunktion, medan andra lägger tonvikten på spelet mellan översättaren och originaltexten. Gullin befarar dock att allmänheten i stor utsträckning negligerar den dimension som tillkommer i översatt prosa, och att översättarens anonymitet för de flesta förblir total. Förhållandet är ett annat när det gäller översatt poesi, framhåller Gullin, där översättaren uppmärksammas på ett helt annat sätt, och där översättningen ofta rubriceras som en tolkning.⁵ Och mycket riktigt; på försättsbladet till nyöversättningen av *The Lord of the Rings* står det, under ”översättning Erik Andersson”: ”verserna tolkade av Lotta Olsson”.

2.2. Översättning ur ett historiskt perspektiv

Min uppsats handlar till stor del om olika översättarideal, och jag föreställer mig därför att en inblick i översättningens historia kan kasta ljus över min undersökning. I artikeln ”Om omöjligheten och möjligheten att översätta”, publicerad i tidskriften *Radix*, beskriver Erik Mesterton översättningens historiska utveckling, och dess klassiska problem. Skall texten anpassas till läsarna och deras kultur, eller läsarna till texten och dess kultur? Eftersom frågan om hur

⁴ Christina Gullin: *Översättarens röst* (Lund 2002) s. 7f, 10

⁵ Gullin, s. 11

en författare skulle ha uttryckt sig på ett annat språk aldrig säkert kan besvaras, har tankarna om hur en översättning skall vara beskaffad ständigt glidit isär.⁶

Från och med renässansen och ända in på 1700-talet, var intresset av att fånga främmande stilar ljumt. Istället använde man sig av parafrasens principer, och tolkade utländska verk i en stil som var naturlig för en själv och för ens egen tid. Man ställde tanken framför bokstaven, och försökte leva sig in i författarens intentioner utifrån sin egen samtid.⁷ Med romantiken kom dock nya krav på nära anslutning till originalet, och man började vända sig mot tanken på att översättarens uppgift var att sätta sig i författarens ställe. Istället lade man vikt vid originalets ord, och menade att det främmande i språket var en viktig dimension av verket. Man vurmade för originalet och dess genuinitet, och därmed gjordes plötsligt en verklig skillnad mellan original och översättning. Innan dess värderades en översättning lika högt som sin förlaga.⁸

Gränserna mellan översättningsepokerna är dock glidande, och Mesterton poängterar att det under nittonhundratalet funnits representanter både för det parafrastiska och det originaltrogna sättet att översätta. Som exempel på det förra nämner han Ezra Pounds översättningar, på det senare Vladimir Nabokovs.⁹

2.3. Normer inom dagens översättarskrå

Översättningstekniken och dess ideal har således förändrats genom historien, men hur ser det ut idag? Finns det någon form av vedertagna riktlinjer för hur en översättare bör arbeta? För att studera saken närmare vänder jag mig till en introduktion i översättningsvetenskap, som bland annat läses av översättarstuderande. I *Från källspråk till målspråk* presenterar Rune Ingo, professor i modern finska, grunderna i översättningsvetenskap, samt olika aspekter av översättarens arbete.

Beträffande nutidens normer för översättning skriver Ingo: ”I dag försöker vi gå den gyllene medelvägen, när vi framhåller att överföring av *betydelse* är det viktigaste och att ett *idiomatiskt målspråk* går före absoluta formkrav”¹⁰. Ingo poängterar dock att detta ej innebär att översättaren kan strunta i källtextens form, utan enbart att kravet på bevarad form inte kan ses som absolut, i de fall då ingen naturlig motsvarighet finns på svenska. Kvarstår gör dock kravet på att få till en så perfekt balans som möjligt mellan stil och form i original och stil och form i den översatta texten.¹¹

Jag frågar mig dock hur Ingo definierar det ”vi” som han utgår ifrån i citatet ovan. Är detta den spridda uppfattningen bland alla skönlitterära översättare i Sverige, eller snarare en norm hos en viss insatt gren inom översättningsvetenskapen? Möjligen kan man tänka sig att de

⁶ Erik Mesterton: ”Om omöjligheten och möjligheten att översätta” (*Radix* 1979:1) s. 121

⁷ Mesterton, s. 132f

⁸ Mesterton, s. 133ff

⁹ Mesterton, s. 136ff

¹⁰ Rune Ingo: *Från källspråk till målspråk. Introduktion i översättningsvetenskap* (Lund 1991) s. 20f

¹¹ Ingo, s. 21

som i våra dagar utbildar sig till översättare i huvudsak utgår från denna tanke, men i så fall är det fortfarande upp till dem att avgöra vad "en så perfekt balans som möjligt mellan stil och språkform i förlagan och stil och form i översättningen" faktiskt innebär. Även en sådan definition lämnar öppningar för översättarens egensinne.

När det gäller litteraturkritik understryker Ingo, liksom Gullin, den brist på uppmärksamhet som översättaren vanligen ägnas i recensioner. Därefter ger han en introduktion till olika metoder för att bedöma översättningar, som framarbetats inom översättningsvetenskapen.¹² Här är det dock tydligt att det rör sig om grenar inom översättningsvetenskapen, snarare än om vedertagna modeller bland dem som faktiskt kritiserar litteratur. Ingo skriver: "I slutet av en grundlig litteraturkritik finner man på sin höjd en mycket allmän formulering i stil med 'boken har förtjänstfullt översatts av NN' eller 'översättningen av boken lämnar tyvärr en del att önska'."¹³

¹² Ingo, s. 240ff

¹³ Ingo, s. 240

3. Tolkien på svenska

Redan genom att studera skillnaderna i titelval mellan Ohlmarks och Andersson, kan man ana att de båda översättningarna kommer att se olika ut. Tolkiens trilogi bär det engelska samlingsnamnet *The Lord of the Rings*, vilket Ohlmarks har översatt med *Härskarringen*. Således väljer Ohlmarks att vända fokus mot ringen snarare än mot originalets *The Lord*, förmodligen av den enkla anledningen att han personligen föredrar detta. Andersson väljer istället titeln *Ringarnas herre* och följer därmed originalet närmare i både betydelse och form. Vidare är de tre engelska deltitlarna på verket *The Fellowship of the Ring*, *The Two Towers* och *The Return of the King*. I Ohlmarks översättning lyder titlarna istället *Sagan om Ringen* (*The Fellowship of the Ring*), *Sagan om de två tornen* (*The Two Towers*) och *Sagan om konungens återkomst* (*The Return of the King*).

Ohlmarks har således utelämnat brödrskapet i första bokens titel, till förmån för sin egen ”sagan om”-konstruktion, vilken sedan även följer med i de följande böckernas titlar. Andersson å sin sida uppvisar ånyo en större trohet mot originalet, och döper böckerna till: *Ringens brödrskap* (*The Fellowship of the Ring*), *De två tornen* (*The Two Towers*) och *Konungens återkomst* (*The Return of the King*). Jämför Ohlmarks *Sagan om ringen* med Erik Anderssons *Ringens brödrskap*. Förebådar inte den första titeln något mera episkt, en saga helt enkelt, den andra något mer verklighetsförankrat? Och *The Fellowship of the Ring*, vad ger den för associationer?

Det är svårt att på ett trovärdigt sätt jämföra det känslomässiga värdet i ett engelskt begrepp med ett motsvarande på svenska. Sanningen är att engelska inte är mitt modersmål, och jag äger därmed inte den associationsrikedom som en infödd engelsman gör. Läser jag ordet *fellowship* tänker jag snarast på ordboks betydelsen av ordet, på någon form av sammansvetsad grupp människor, men läser jag ordet *brödrskap* får jag kanske associationer till manliga män som häver öl i samförstånd, eller till sektlika, underjordiska sammanträden. Engelskan klingar vackert och exotiskt, men genererar inte lika många, och framför allt inte samma bilder, som svenskan gör. Dessutom utgör det främmande elementet i det engelska språket ytterligare en dimension i upplevelsen av originaltexten. Således kan jag, när det gäller de båda översättningarnas förhållande till Tolkiens original, framför allt kommentera närheten i betydelse och form. När det gäller förhållandet mellan Ohlmarks och Anderssons texter däremot, är det lättare att motivera min övertygelse om att även känslan och upplevelsen av dem synnerligen skiljer sig åt.

3.1. Prologen

Redan i prologens första mening, i vilken släktet ”the hobbits” introduceras för läsaren, står det klart att det finns någon form av grundläggande olikhet i Ohlmarks och Anderssons sätt att översätta. Denna olikhet är av ett sådant slag, att jag hädanefter kommer att bryta den kro-

nologiska presentationen av de båda översättningarna. Hittills har jag introducerat Åke Ohlmarks översättning före Erik Anderssons, eftersom denna tidsmässigt följer närmast efter Tolkiens original. Förhållandet har dock visat sig vara ett annat när det gäller närheten till originalets text, vilket innebär att jag anser att en omvänd presentation tydligare illustrerar översättningarnas relation till originaltexten. En relation som alltså framträder redan i prologens första mening, vilken citeras nedan.

This book is largely concerned with Hobbits, and from its pages a reader may discover much of their character and a little of their history. (Tolkien, s. 1)¹⁴

Den här boken handlar till stor del om hobbitar, och i den får man reda på åtskilligt om deras egenart och litet om deras historia. (Anderssons översättning, s. 13)¹⁵

Denna bok handlar till stor del om folket hober. Det är av vikt, att läsaren redan i denna prolog kan göra sig en någorlunda klar bild av dessas egenart och även få åtminstone en översiktlig uppfattning av deras historia. (Ohlmarks översättning, s. 19)¹⁶

Både Tolkien och Andersson använder sig av ett enkelt språk, men det gör inte Ohlmarks. Vidare följer Andersson i huvudsak Tolkien i betydelse och meningsbyggnad, men det gör inte Ohlmarks. Och för den som studerar Ohlmarks översättning ovan, är det svårt att föreställa sig att detta skulle ha med slarv eller bristande språkkunskaper att göra. (För den som tvivlar följer snart ytterligare exempel.) Nej, Ohlmarks strävar helt enkelt inte efter att vara Tolkien så trogen så möjligt; hans ideal måste vara ett annat. Ty genom att brodera ut Tolkiens text, att lägga till ord och ägna sig åt långa omskrivningar, att helt enkelt träget göra om det enkla språket till ett mer komplicerat och högtravande sådant, förändras inte bara meningsbyggnad och ordföljd; även stilen blir en annan. Betrakta exempelvis hur ”discover much of their character and a little of their history” blir till ”kan göra sig en någorlunda klar bild av dessas egenart och även få åtminstone en översiktlig uppfattning av deras historia”. Tolkiens enkla berättande har på svenska fått en litet kåserande, omständlig ton.

Tendenserna som antyds i prologens första mening fortsätter sedan prologen igenom. Anderssons avsteg från Tolkiens ordval och meningsbyggnad görs i stort sett bara när svenskan kräver det, medan Ohlmarks genomgående laborerar med Tolkiens ordval, stil och form. Hans meningar är i regel längre och mer komplicerade i sin uppbyggnad än originalets, och medan Tolkiens ordval ofta är av en enkel och öppen karaktär, tycks Ohlmarks ha en förkärlek för begrepp som ringar in och avgränsar, samt har en något högre stilvalör. (Jämför exempelvis ”a little” med ”en någorlunda klar bild av”, och vidare med Anderssons ordagranna lösning ”litet”.) Ibland är Ohlmarks ingrepp av den mer uppseendeväckande sorten; ibland begränsar de sig just till valören på ordval och kanske till att ett förklarande adverb eller adverbial läggs till. Det är dock inte fråga om någonting annat än språkliga och stilistiska förändringar - hand-

¹⁴ J.R.R Tolkien: *The Fellowship of the Ring* (London 2007) s.1.

¹⁵ J.R.R Tolkien: *Ringens brödraskap*. Översatt av Erik Andersson. (Stockholm 2004) s. 13. Refereras i fortsättningen som ”Anderssons översättning”.

¹⁶ J.R.R Tolkien: *Sagan om ringen*. Översatt av Åke Ohlmarks. (Stockholm 1999) s. 19. Refereras i fortsättningen som ”Ohlmarks översättning”.

lingen är i regel densamma, även om den ibland får ett annat skimmer på grund av förändringarna i språket. Nedan följer ännu ett exempel på dessa tendenser.

Hobbits are an unobtrusive but very ancient people, more numerous formerly than they are today; for they love peace and quiet and good tilled earth: a well-ordered and well-farmed countryside was their favourite haunt. (Tolkien, s. 1)

Hobbitarna är ett obemärkt men mycket gammalt folk. Eftersom de vill ha lugn och ro och god åkermark finns det inte lika många av dem längre: helst höll de till i en välskött odlingsbygd. (Anderssons översättning, s. 13)

Hoberna är ett ytterst tillbakadraget och därtill mycket gammalt släkte. Deras antal har numera väsentligt minskats. Anledningen syntes vara, att folket älskar lugna och fredliga förhållanden utan hektisk nativitetsökning, sin feta fruktbara mylla och de ordnade, välskötta små lantställen, som alltid utgjort inbegreppet av deras uppfattning om jordisk lycka. (Ohlmarks översättning, s. 19)

Till att börja med tillför Ohlmarks ett antal avgränsande, inringande ord, såsom ytterst och därtill. Båda bidrar till att ge Ohlmarks text en energisk och litet högtravande klang som saknas i Tolkiens medvetet enkla prosa. Vidare omvandlas ”peace and quiet” till ”lugna och fredliga förhållanden utan hektisk nativitetsökning”, ”good tilled earth” till ”sin feta fruktbara mylla” och ”was their favourite haunt” till ”som alltid utgjort inbegreppet av deras uppfattning om jordisk lycka”, vilket onekligen både komplicerar och ändrar tonläget i Tolkiens text. Andersson följer i sin tur återigen originalet närmare, även om han i stycket ovan blir tvungen att ändra på meningsbyggnaden för att få svenskan att fungera. Man skulle möjligen kunna hävda att Andersson ibland odlar en stil som är ännu något enklare än Tolkiens, men detta kommer jag återkomma till senare.

Tydligt är emellertid att Ohlmarks och Anderssons översättningar inte har mycket gemensamt. Anderssons är fåordig och tämligen lättläst, Ohlmarks utbroderande, anspråksfull och full av uttryck som är allt annat än karga. Jämför t.ex. Anderssons ”helst höll de till i” med Ohlmarks ”som alltid utgjort inbegreppet av deras uppfattning om jordisk lycka” – är det inte två helt olika röster som talar? Och måtte inte de båda översättarna ha utgått från helt olika målsättningar när de har skrivit? Andersson tycks vilja behålla Tolkiens text så intakt så möjligt, medan Ohlmarks snarare tycks vilja förbättra den. Prologen igenom är de båda översättningarna en demonstration av två skilda röster. För vem kan väl läsa citatet nedan, och hävda att det kvittar vilken översättning man väljer?

Indeed, few Hobbits had ever seen or sailed upon the Sea, and fewer still had ever returned to report it. (Tolkien, s. 9)

Över huvud taget var det få hobbitar som hade sett havet eller färdats på det, och ännu färre hade återvänt och berättat om det. (Anderssons översättning, s. 20)

Det var ju så, att sjömanslivet alls inte passade samman med hobernas allmänna läggning. Ytterst få hade sett havet, ännu färre befärit det, och av dem som verkligen seglat hade blott ett försvinnande fåtal återvänt och kunnat berätta om vad de upplevat. (Ohlmarks översättning, s. 26)

Tilläggas skall också att Ohlmarks inte enbart förlänger och komplicerar Tolkiens text – ibland, om än mer sällan, utelämnar han också vissa delar av texten, vilket även det antyder att hans målsättning inte är att vara Tolkiens text så trogen som möjligt, utan snarare att för-

bättra den. I de allra flesta fall gäller det bara ett ord eller två som stryks i den översatta texten, men följande stycke i Tolkiens original översätts över huvud taget inte i Ohlmarks version:

...and they prospered and multiplied after the Dark Plague (S.R.₃₇) until the disaster of the Long Winter and the famine that followed it. Many thousands then perished, but the Days of Dearth (1158-60) were at the time of this tale long past and the Hobbits had again become accustomed to plenty. (Tolkien, s. 6)

3.2. Den löpande texten

Prologen visade sig alltså vara en demonstration av två mycket olika översättningar, men hur förhåller det sig med resten av texten? Man skulle exempelvis kunna föreställa sig att Ohlmarks framför allt tar ut svängarna i prologen, innan den riktiga berättelsen tar vid, för att sedan följa originalet närmare. I någon mån tycks också detta vara fallet. Han håller visserligen kvar vid sin litet omständliga, högtravande stil, lägger till förstärkande ord och ändrar om i meningsbyggnaden, men de större tilläggen och omskrivningarna är inte fullt så vanliga och fullt så uppseendeväckande som de var i prologen. En eventuell nedtoning behöver dock inte nödvändigtvis bero på att Ohlmarks anser att den verkliga berättelsen förtjänar större trohet än prologen – kanske tycker han bara att den är i mindre behov av renovering. (Tolkiens prolog är omtalat odramatisk och sävlig.)

I första kapitlet, ”A long-expected party” (”En efterlängtd fest” i Anderssons översättning, ”En länge efterlängtd fest” i Ohlmarks version), i vilket Bilbo firar sin födelsedag, kan det se ut på följande vis:

And if that was not enough for fame, there was also his prolonged vigour to marvel at. (Tolkien, s. 27)

Och som om inte det vore skäl nog till hans berömmelse, hade man också hans obrutna livskraft att förundras över. (Anderssons översättning, s. 35)

Redan detta var ju en vägande anledning till ryktbarhet, men till yttermera visso tycktes han också vara i besittning av den eviga ungdomens hemlighet. (Ohlmarks översättning, s. 39)

Ohlmarks översättning har i meningen ovan för det mesta någon form av motsvarighet i originaltexten, men hans litet vräkiga ordval och uttryckssätt ligger ändå utanför de ändringar som en idiomatisk svenska kräver. Visserligen kan man tänka sig att Ohlmarks stil inte framstod som fullt så högtidlig när den skrevs som den kan göra idag – det var sent femtiotal och svenska språket har givetvis förändrats sedan dess – men jag har svårt att föreställa mig att ”en vägande anledning till ryktbarhet” skulle framstå som den mest naturliga översättningen av ”fame”, ens för en femtiotalsmänniska. Ohlmarks ändrar inte i originalets stil för att han måste, utan för att han vill. Och jag betvivlar att uppsåtet är ont – däremot lär det vara ett helt annat än det som Andersson drivits av.

I följande kapitel tycks Ohlmarks tona ned utbroderingarna ytterligare en aning, även om det fortfarande är mycket ovanligt att hans och Anderssons översatta meningar ser likadana ut. Ohlmarks lägger fortfarande gärna till adverb och adverbial, väljer ord som är starkare

eller snävare i sin beskrivning än originalets, eller kompletterar med små preciserande tillägg. Så blir exempelvis "bathed Frodo's shoulder"¹⁷ i Ohlmarks översättning "baddade Frodos skuldra med dekokten"¹⁸, medan Andersson rätt och slätt skriver: "baddade Frodos axel"¹⁹. En annan liten men typisk Ohlmarksförstärkning är översättningen av "the pale king"²⁰ med "den dödsbleke konungen"²¹. Hos Andersson står det som väntat "den bleke konungen"²². Ohlmarks ordval tycks genomgående sträva efter att uppnå en högre grad av dramatik än originalet. Nedan följer ett längre stycke ur kapitel XII, eller "Flight to the Ford", vilket blivit "Flykten till vadstället" i både Ohlmarks och Anderssons översättning.

And they needed fuel; for Strider said that Frodo must be kept warm, especially at night, while fire would be some protection for them all. (Tolkien, s. 260)

Och de behövde bränsle; ty Vidstige sade att Frodo måste hållas varm, särskilt om natten, och en eld skulle ge ett visst skydd åt dem alla. (Anderssons översättning, s. 256)

Och bränsle var vad de mest behövde, ty Vidstige tröttnade aldrig på att inskräpa vikten av att Frodo hölls varm, särskilt nattetid, då ju elden dessutom utgjorde det värdefullaste skyddet för dem alla. (Ohlmarks översättning, s. 243)

Ohlmarks översättning är i vanlig ordning både längre och utförligare än originalet, medan Andersson istället följer enkelheten i Tolkiens språk. Med hjälp av formuleringar som "vad de mest behövde", "tröttnade aldrig på att inskräpa vikten av" och "det värdefullaste skyddet för dem alla", uttrycker Ohlmarks mening även en frenesi som inte återfinns hos Tolkiens eller Anderssons relativt sakliga yttranden.

Även i andra bokens kapitel X, eller "The Breaking of the Fellowship" ("Brödraskapet skingras" i Erik Anderssons översättning, "Sällskapets upplösning" i Åke Ohlmarks), fortsätter de båda översättningarna att se betydligt olika ut. Så översätts exempelvis "halted, gasping for breath"²³ av Ohlmarks med den utvecklade frasen "stannade äntligen till och flämtade svårt efter språngmarschen"²⁴, medan Andersson helt enkelt skriver "stannade och hämtade andan"²⁵. Man kan även studera frasen "Orthanc, the pinnacle of Isengard, like a black spike"²⁶, som av Andersson översätts med "Orthanc, Isengårds tinne, stod upp som en svart

¹⁷ Tolkien, s. 259

¹⁸ Ohlmarks översättning, s. 243

¹⁹ Anderssons översättning, s. 255

²⁰ Tolkien, s. 257

²¹ Ohlmarks översättning, s. 253

²² Anderssons översättning, s. 253

²³ Tolkien, s. 521

²⁴ Ohlmarks översättning, s. 474

²⁵ Anderssons översättning, s. 503

²⁶ Tolkien, s. 522

tagg”²⁷. Hos Ohlmarks broderas den istället ut till ”Orthanc, Isengards bålverk, reste sig som en väldig svart spik ur viddernas enahanda”²⁸.

Avslutningsvis kan jag konstatera att Ohlmarks medvetet och konsekvent bearbetar Tolkiens text, med hjälp av bl.a. intensivare ordval och utbroderande tillägg. Resultatet blir en text som inte bara är längre och utförligare än Tolkiens original, den präglas också av en annan, mer komplicerad stil, en något kåserande berättarröst och en mer dramatisk – och pratig – presentation av berättelsens händelser. Tolkiens text är istället enkel, saklig och sparsam med starka känslomässiga uttryck, vilket också måste sägas om Anderssons översättning.

3.3 Erik Andersson under luppen

Analysen ovan har till stor del kommit att handla om Åke Ohlmarks sätt att bearbeta Tolkiens text. I jämförelse med hans nästan parafrastiska sätt att översätta, är det lätt att Erik Andersson framstår som en genomskinlig glasskiva i förhållande till originaltexten. Så är naturligtvis inte fallet, och för den som önskar hävda att varje översättares text blir sin egen i förhållande till originaltexten, skulle en jämförelse av Anderssons text med en som i större utsträckning påminner om hans egen ha varit till större nytta. Jag vill därför ägna det här avsnittet åt att lägga fokus på Anderssons text snarare än på Ohlmarks, för att i någon mån studera de små förändringarnas betydelse.

Det är svårt att sätta någon etikett på de språkliga val som Andersson gör, och som i sin tur färgar hans översättning. Förskjutningarna i betydelse är kanske mindre uppseendeväckande än de som Ohlmarks gör, men de existerar fortfarande, och Anderssons text blir i slutändan Anderssons, även om det är en text som är baserad på och nära ansluten till Tolkiens original. Till att börja med kan man alltid påpeka att Tolkien faktiskt skrev på ett helt annat språk än vad Andersson gör. Att läsa hans engelska originaltext kan aldrig vara riktigt samma sak som att läsa Anderssons översättning. Men kanske är språkens ofrånkomliga glidningar en sak, och hur översättaren väljer att hantera dem en annan. Är det inte så att varje översättare, om än mer eller mindre oförtäckt, sätter sin prägel på sin översatta text? Jag tycker mig ibland kunna skönja att Andersson odlar ett ännu enklare och mer vardagsklingande språk än vad Tolkien gör, och detta vill jag försöka illustrera nedan.

Inledningsvis vill jag gå tillbaka till prologens första mening, som även citerades i föregående kapitel, för att denna gång lägga fokus på Anderssons översättning. Citaten repeteras således nedan, i det här fallet utan att åtföljas av Ohlmarks översättning.

This book is largely concerned with Hobbits, and from its pages a reader may discover much of their character and a little of their history. (Tolkien, s.1)

Den här boken handlar till stor del om hobbitar, och i den får man reda på åtskilligt om deras egenart och litet om deras historia. (Anderssons översättning, s. 13)

²⁷ Anderssons översättning, s. 504

²⁸ Ohlmarks översättning, s. 474

Det är framför allt intressant att notera hur Andersson löser frasen "and from its pages a reader may discover" med den något enklare konstruktionen "och i den får man reda på". Därmed förvandlas "from its pages" till "i den", och "a reader" till "man". (Detta kan jämföras med Ohlmarks som tvärtom odlar en än mer komplicerad ton, när han skriver: "Det är av vikt, att läsaren redan i denna prolog kan göra sig åtminstone en någorlunda klar bild av[...]"²⁹.) Visserligen misstänker jag att "from its pages" inte har någon vettig motsvarighet på svenska, och "läsaren" kanske skulle låta styligt. Men oavsett hur rimliga Anderssons resonemang kan tänkas vara, så kvarstår faktumet att hans text kan framstå som än mer läsvänlig och enkel än vad Tolkiens gör.

Tolkien är sparsam med de mer emotionella ordvalen, och Andersson följer denna linje, ibland i kanske ännu högre grad än Tolkien själv. I prologen skriver exempelvis Tolkien, angående hobbitarnas, eller hobernas, förhållande till människan: "and now they avoid us with dismay".³⁰ Uttrycket betyder snarast "nu undviker de oss med förskräckelse", men Anderssons översättning mildrar denna förskräckelse något, när han skriver "och nu har de blivit ännu skyggare"³¹. (Ohlmarks tar i stället i och skriver: "Även nuförtiden söker de med alla tecken till skräck undfly alla möten med vår ras"³²)

Liknande tendenser kan skymtas i frasen "they were lovers of trees and woodlands"³³, vilken av Andersson översätts med: "de tyckte mest om träd och skogar"³⁴. Således översätts "lovers of" med det något neutralare "tyckte mest om", och woodlands med det mindre konkreta "skogar". Måhända har "love" en mer vardaglig klang i sitt hemland än vad "älska" har i Sverige, och "skogstrakter" eller "skogsmarker" låter kanske lite konstlat. Detta hindrar emellertid inte Åke Ohlmarks, som skriver: "De älskade allt vad växter och träd hette och bosatte sig alltid i skogstrakter"³⁵.

Även i den löpande texten tycks Andersson emellanåt ha en tendens att tona ned och förenkla Tolkiens språk, även om det oftast sker när en direktöversättning, om det nu någonsin existerar en sådan, skulle låta orimlig på svenska. Ett exempel gäller Bilbos ställning i Fylke. Enligt Tolkien har han alltid varit "the wonder of the Shire"³⁶, vilket låter förstå att det är Bilbo och ingen annan som ådragit sig störst uppmärksamhet i byn. Men "Fylkes under" går naturligtvis inte att skriva, och Andersson väljer istället formuleringen: "en källa till förundran i Fylke"³⁷. Därmed har han skapat en fras som fungerar på svenska, men som också tonar ned den särställning som Bilbo har i originalet. Motsatt effekt har Ohlmarks översättning, som istället brer på originalets antydningar: För Ohlmarks är Bilbo "hela Fylkes stora sevärd-

²⁹ Ohlmarks översättning, s. 19

³⁰ Tolkien, s. 1

³¹ Anderssons översättning, s. 13

³² Ohlmarks översättning, s. 19

³³ Tolkien, s. 4

³⁴ Anderssons översättning, s. 16

³⁵ Ohlmarks översättning, s. 22

³⁶ Tolkien, s. 27

³⁷ Anderssons översättning, s. 35

het”³⁸. En liknande nedtoning gäller Anderssons översättning av ”as nice a young hobbit as you could wish to meet”³⁹, som lyder: ”en högst trevlig ung hobbit”⁴⁰. (Ohlmarks skriver: ”den allra trevligaste hob, man kan tänka sig”⁴¹.)

I Tolkiens original säger Bilbo till Frodo, i samband med han inbjuder densamme att bo hos honom: ”and then we can celebrate our birthday-parties comfortably together”⁴². Anderssons svenska version lyder ”för då kan vi ha födelsedagskalas tillsammans”⁴³, och präglas av en något mer alldaglig ton än originalet. Dels översätter Andersson celebrate med det mindre precisa ha, dels låter han bli att översätta comfortably, ett ord som hjälper till att ge originalet en kultiverad ton, som om det ville antyda att det uttalades av en välbärgad, belevad äldre herre. Ohlmarks tar istället fasta på comfortably – det översätts med hela två ord – och skriver: ”så att vi på ett angenämt och praktiskt sätt kan fira våra födelsedagar tillsammans”⁴⁴.

Emellanåt ligger Anderssons och Ohlmarks översättningar inte så långt ifrån varandra, och då är det lättare att iaktta hur små förändringar i ton och ordval får betydelse för textens klang. Nedan följer ett utdrag ur kapitel X, ”The Breaking of the Fellowship”. I vanlig ordning presenteras Tolkiens text först, följd av Anderssons och till sist Ohlmarks version.

There was an eye in the Dark Tower that did not sleep. He knew that it had become aware of his gaze. A fierce eager will was there. (Tolkien, s. 523)

Det fanns ett öga i Mörka tornet som aldrig vilade. Han visste att det hade märkt hans blick. Och en stark och ondsint vilja fanns där. (Anderssons översättning, s. 505)

Det fanns ett öga i Svarta tornet, som aldrig sov. Med ens visste han, att det blivit medvetet om hans blick. Där fanns en lika obändig som våldsam vilja. (Ohlmarks översättning, s. 475)

Anderssons torn är mörkt, medan Ohlmarks är svart. Anderssons mörka torn vilar inte, medan Ohlmarks svarta ton inte sover. Präglas inte Ohlmarks text redan av en större dramatik? Vidare märker Anderssons öga Frodos blick, medan Ohlmarks blir medveten om den. Och Anderssons vilja är stark och ondsint, medan Ohlmarks är obändig och våldsam. Läsaren får döma själv, men jag upplever än en gång Ohlmarks text som mer scenisk än både original och översättning, i detta fall utan att han tagit till de större språkliga krumbukterna. Anderssons text framstår snarare som ännu en aning enklare än originalet, om så bara en aning. Exempelvis översätts ”did not sleep” med det mildare ”vilade inte”, och ”had become aware of” med det enklare ”märkt”.

Jag har ovan, med hjälp av exempel, försökt stärka min tes att även Anderssons röst går att skymta i den översatta texten. Han följer visserligen originalet nära, men även en trogen översättare måste fatta beslut om hur ordval, meningsbyggnad och svåröversatta engelska uttryck

³⁸ Ohlmarks översättning, s. 39

³⁹ Tolkien, s. 29

⁴⁰ Anderssons översättning, s. 37

⁴¹ Ohlmarks översättning, s. 41

⁴² Tolkien, s. 28

⁴³ Anderssons översättning, s. 36

⁴⁴ Ohlmarks översättning, s. 39

skall lösas på svenska. Jag tycker mig ana att Andersson ibland odlar en ännu enklare stil än Tolkien, både i fråga om ordval och tolkningar av vissa uttryck. Han tycks ingalunda sträva efter att konsekvent förändra texten, men när han måste välja mellan en mer komplicerad och en enklare lösning, tycks han föredra den senare. Detta gör att jag ibland upplever Tolkiens språk som något mer gammaldags och höviskt än Anderssons.

Det finns dock en avgörande skillnad mellan Anderssons och Ohlmarks sätt att synas i sin översatta text. Medan Ohlmarks konsekvent och oförfärat omarbetar Tolkiens stil, skymtar Andersson snarare förbi i sina försök att fånga den. Ohlmarks röst är ett led i hans parafrastiska sätt att översätta, medan Anderssons är – ja vadå? De glimtar av en språkets ägare som alltid måste finnas, när ett språk försöker beskriva ett annat språk? Varken den parafrastiske eller den trogne översättaren är osynlig i de texter de komponerat, men de lyser igenom olika mycket.

3.4. Bagger eller Secker? En introduktion till namnöversättningen

En av de mest kontroversiella punkterna i debatten om de båda svenska översättningarna, har varit frågan om hur de många namnen skall översättas, både bland tolkienister, recensenter och den tolkienläsande allmänheten. Till saken hör dock att de förändringar som skett i nyöversättningen till stor del haft sin grund i verket *Guide to the Names in The Lord of the Rings*, en hjälpredda som inte existerade när Ohlmarks arbetade med sin översättning, men som Andersson i högsta grad har vänt sig till. Således kan eventuella invändningar mot både Ohlmarks och Anderssons namnformer till stor del härledas till denna handbok: Ohlmarks har inte haft tillgång till den, Andersson har varit bunden av den.

Det är en anseelig mängd orter och personer som har fått nya namn i *Ringarnas herre*, och Tolkiens guide är dessutom svår att få tag på. Vidare bottnar Tolkiens direktiv konsekvent i hans komplicerade mytologi, och att fördjupa sig i ämnet är således en hel vetenskap. Men de nya namnformerna är av betydelse både för verket och för kritiken av detta, och jag vill därför inte helt lämna frågan därhän. Således ämnar jag nedan ge en kortare introduktion till hur namnförändringarna kan se ut, genom att demonstrera ett par av de mer omtalade moderniseringarna. I den första kolumnen presenteras Tolkiens egna namn, följt av Ohlmarks och till sist Anderssons lösningar. Tilläggas kan att välkända namn som Vidstige, Midgård och Fylke har behållits i nyöversättningen.

TABELL 1. *Tolkiens namnformer i svensk översättning – ett urval*

<i>Tolkiens original</i>	<i>Åke Ohlmarks översättning</i>	<i>Erik Anderssons översättning</i>
Baggins	Bagger	Secker
Bag End	Baggershus	Säcks ände
Barliman Butterbur	Barliman Bytteson, Smörblomma	Malte Smörblom
Bill	Bill	Bert

Fatty Bolger	Fatty Bolger	Bullen Bolger
Burrows	Grävling	Grubb
Gaffer	Gubbtjuven	Gammelfar
Hobbit	hob	hobbit
Hobbiton	Hobsala	Hobbinge
Michel Delving	Mickelsklyft	Möcklegräva
Mount Doom	Domedagsberget	Domberget
The One Ring	den enda ringen, härskar- ringen	den stora ringen, den främsta ringen, den rätta, härskar- ringen
Precious	Skatten, min Älskade	dyrgripen, min dyrgrip
Rivendell	Vattnadal	Riftedal
Sackville-Baggins	Säcksta-Bagger	Kofferdi-Secker
Treebeard	Lavskägge	Trädskägge

En skönjbar tendens hos de översatta namnen är att Anderssons versioner ligger närmare originalnamnen i betydelse (se exempelvis Secker, Säcks ände och Riftedal) medan Ohlmarks snarare tycks sätta formen i främsta rummet. Ibland ligger denna form närmare det faktiska ljudet hos Tolkiens namn än vad Anderssons gör (se Bagger och Säcksta-Bagger, den enda ringen), ibland gör den det inte (se hob och Hobsala).

I Anderssons *Ringarnas herre* heter Bilbo och Frodo alltså inte längre Bagger, utan Secker, vilket är en följd av de anvisningar som ges i *Guide to the Names in The Lord of the Rings*. Tolkien betonar där att översättningen av namnet Baggins, sprunget ur ordet ”bag”, skall innehålla ett element som betyder säck eller påse.⁴⁵ Denna trohet mot Tolkiens direktiv innebär dock att alliterationen i namnet ”Bilbo Baggins” går förlorad, vilket den inte gör i Ohlmarks ”Bilbo Bagger”. Dessutom får Andersson problem när han skall översätta släktnamnet Sackville-Baggins – de kan ju inte heta Säcksta-Secker. Lösningen på svårigheterna blir namnet Kofferdi-Secker, och då kan man möjligen skönja ett högre mått av välljud i Ohlmarks handboksbefriade ”Säcksta-Bagger”. Att förena form och betydelse verkar ibland vara en omöjlig uppgift, speciellt när poetiska element dyker upp i de namn som skall översättas.

Ohlmarks tycks till stor del ha prioriterat välljud och form när han har översatt Tolkiens namn, med intentionen att få till så lyckade försvenskningar som möjligt. Att Tolkiens hobbit hos Ohlmarks blev hob, var en av de detaljer i Ohlmarks översättning som Tolkien var missnöjd med, och som föranledde Tolkiens *Guide to the Names in the Lord of the Rings*. I sin *Tolkiens arv* försvarar Ohlmarks sin översättning på följande vis:

⁴⁵ Andersson, s. 27

Tolkien krävde att jag skulle ändra mitt nyfunna namn *hober* till hobbit och hobbitar. Jag svarade med ett sju sidor långt brev, där jag räknade upp alla svenska ord på -it och -iter för att visa vilka vansinniga idéassociationer ett *hobiter* skulle få på svenska.⁴⁶

Härvid presenterar Ohlmarks ett utdrag av den lista han skickat till Tolkien, vilken bl.a. rymmer ord som antisemiter, banditer och moskiter. Om dessa verkligen utgör rimliga associationer till ordet hobbitar är förvisso diskutabelt. Intressant är dock frågan om vem som skall få slutordet om det översatta språket – originalförfattaren, som vet vilka associationer han vill ge, eller översättaren, som (förhoppningsvis) är bäst på sitt eget språk.

Andersson tycks ha prioriterat originalets betydelse när han har undvikit att, likt Ohlmarks, kalla *The One Ring* för ”den enda ringen”. I sin *Översättarens anmärkningar* skriver Andersson: ”Det är ju inte den *enda* ringen, utan den mest betydelsefulla, den som styr de andra ringarna. Man kan jämföra med uttrycket *he’s the one* – det är inte han som är den ende, utan han som är... ja, vadå?”⁴⁷ En invändning mot Anderssons argument skulle kanske kunna vara att ”den enda ringen” trots allt låter bäst, och att ”*The One Ring*”, då det utgör ett av berättelsens mest elementära begrepp, helst bör ha en konsekvent översättning.

Vidare skulle Ohlmarks ”älskade” och ”skatten” kunna sägas ha vissa fonetiska fördelar framför Anderssons ”dyrgrip”, när det likt ”*precious*” skall väsas fram ur Gollums hesa hals. Andersson försvarar dock återigen ordvalet i sin ringdagbok, där han skriver:

I filmerna uttalas det med emfas: PRÄSCHUSS. Jag har ändå valt att översätta med ”dyrgrip”, som i mitt tycke har en fin och litet ominös klang (jag brukar tänka mig det uttalat av Ernst Hugo-Järegård). Väsandet kan få framgå av andra ord han säger.⁴⁸

Slutligen har Ohlmarks alvboning *Vattnadal*, en tveksam översättning av *Rivendell*, som i själva verket inte alls har med vatten att göra, blivit *Riftedal* i Anderssons nyöversättning. *Riftedal* låter dessutom ganska likt *Rivendell*, även om man skulle kunna hävda att både *Rivendell* och *Vattnadal* har en mjukare klang än vad *Riftedal* har. Men att klanger och tonlägen i någon mån förändras i en översättning är naturligtvis oundvikligt – om en översättning var fullständigt smärtfri skulle det röra sig om överföring från ett språk till samma språk, och då skulle i sin tur ingen översättning behövas. *Vattnadal* och *Riftedal* är helt enkelt två lösningar på samma problem, och jag föreställer mig att det finns fler ändå.

3.5. Översättarnas egna kommentarer

3.5.1. Erik Andersson om *Ringarnas herre*

I sin *Översättarens anmärkningar* för Erik Andersson loggbok över det dagliga knoget med *Ringarnas herre*, och bjuder även på funderingar kring översättarvärvet i allmänhet. I över tre års tid är Anderssons liv vigt åt nyöversättningen, och i sin ringdagbok beskriver han bl.a. de

⁴⁶ Ohlmarks översättning, s. 24

⁴⁷ Andersson, s. 47

⁴⁸ Andersson, s. 62

resonemang, val och vändor som arbetet inneburit. Det mediala intresse som Andersson får erfara överträffar allt han tidigare upplevt, både i egenskap av översättare och författare. Alla har åsikter om nyöversättningen, och Andersson får inte en lugn stund. Hans text stöts och blöts av inhyrda, Tolkienkunniga granskare, och även från andra håll höjs röster som råder honom att göra än det ena, än det andra.

Andersson har en lång och gedigen erfarenhet av skönlitterär översättning, liksom, tycks det mig, en tämligen bestämd uppfattning om vad en sådan innebär. Han dementerar att översättaren skulle träda i författarens ställe, och hävdar istället att översättaren liknar lingvisten. I första hand är språket ett system av betydelser, menar Andersson, och denna betydelse vill de flesta översättare behålla så intakt som möjligt. Han skriver: ”Att göra avsteg från den lexikaliska innebörden hos ord och uttryck kan ge även en garvad översättare frossa [...]”⁴⁹

Följaktligen kan man förmoda att Andersson skulle instämma i att ”överföring av betydelse är det viktigaste”, för att låna Rune Ingos formulering. Så stämmer också Anderssons konkreta sätt att översätta överens med denna hållning – han följer konsekvent originalets betydelse så nära han kan. (Ohlmarks däremot väljer gärna svenska ord som är lite starkare, känslomässigare eller mer dramatiska i sin betydelse, och lägger dessutom till ord, och därmed även betydelser.) Men självfallet är det inte bara originalets betydelse som Andersson strävar efter att fånga. Jag föreställer mig att han även skulle instämma med Ingo om vikten av ”att hitta en så perfekt balans som möjligt mellan stil och form i original och stil och form i den översatta texten”. Själv skriver Andersson:

Alternativ finns det alltid gott om. Men det som vägleder i valet är först och främst omsorgen om fiktionen: inte förklara för mycket, inte för litet, skapa samma effekt hos den svenska läsaren som hos den engelska.⁵⁰

Detta är en definition av översättning som är svår att applicera på Åke Ohlmarks. Stilen i hans översättning är visserligen enhetlig i sig själv, men den stämmer inte överens med den stil som finns i originalet. Vidare har Ohlmarks utbroderingar ofta en förklarande tendens; de säger mer än vad originalets sobra strofer gör. Ohlmarks har originalet som avstamp, men därifrån svävar han iväg på egna vingar. För Andersson är Tolkiens text istället en ständig ledsagare, och han skriver: ”allting måste leda till exakt samma saker som i originalet”⁵¹.

Andersson tycks således representera den sortens översättare som ingår i det ”vi” som Ingo talar om, den trogne och respektfulle typen, som ser sig själv som en språkets medlare mellan originalet och den översatta texten, snarare än som en infallsdriven författare.

Men hur formades då denna översättarstil? Är det Anderssons egen, privata etik som styr, eller finns det någon allmän kontroll av dagens översättare? I sin ringdagbok citerar Andersson det kontrakt han skriver på, i samband med att han antar uppdraget med nyöversättningen:

⁴⁹ Erik Andersson: *Översättarens anmärkningar. Dagbok från arbetet med Ringarnas herre*. (Stockholm 2007) s. 45.

⁵⁰ Andersson, s. 51

⁵¹ Andersson, s. 128

”Översättaren åtar sig uppdraget och förbinder sig att verkställa översättningen omsorgsfullt och fullständigt samt i överensstämmande med vedertagna normer på området.”⁵²

Meningen lämnar mig i ett förbryllat tillstånd. Vilka är de vedertagna normerna på området? Finns det någon som granskar att dessa normer följs? Och vidare, är alla dagens översättare överens om dessa normers utseende, eller skulle en annan typ av översättning, en lite mer parafrastisk sådan, kunna slinka igenom även idag? För att fördjupa mig i ämnet skriver jag e-post till Erik Andersson, och får svar.

Det visar sig, i enlighet med mina misstankar, att kontraktet i fråga utgör de enda skriftliga riktlinjer som finns. Vidare finns det i vanliga fall inte heller några granskare – *Ringarnas herre* utgör ett sällsynt fall i litteraturhistorien. Andersson tillägger dock att det finns en väldig massa underförstådda överenskommelser, som är svåra att fästa på papper.

Andersson föreställer sig att praxis har förändrats under de senaste femtio åren, och att en större noggrannhet har utvecklats inom översättarskrået, även om han inflikar att detta inte är något han har studerat närmare. Han är emellertid av uppfattningen att Ohlmarks översättning är något av ett unikum i översättarsammanhang, och betvivlar att en liknande översättning skulle kunna produceras idag. ”Så nära originalet OCH så självständigt fungerande som möjligt” är istället Anderssons devis, vilken han menar att de flesta översättare delar.

Underförstådda överenskommelser fungerar säkert så länge alla verkligen är överens, men jag tänker mig ändå att underförståddhet aldrig är hundra procent vattentätt, och att vissa avvikelser skulle kunna rymmas innanför sådana ramar. Förmodligen har dock Erik Andersson rätt i att det existerar en hyfsat vedertagen översättarmoral – det är ju trots allt han som är yrkesverksam inom området och inte jag – men gäller den alla? Andersson skriver exempelvis själv i sin ringdagbok:

Mina första översättningar redigerades inte över huvud taget utan gick direkt till sättning; de är nu helt eftersökta bland dem som lär ut översättning med hjälp av avskräckande exempel.⁵³

Detta yttrande gäller visserligen, om jag förstått saken rätt, översättningar som låg originalet allt för nära, men om övervakning saknas borde även andra varianter kunna slinka igenom. Ohlmarks översättning existerar trots allt, och det var knappt femtio år sedan den gjordes. Kanske utgör den ett fullständigt unikum i översättningssammanhang, men med tanke på hur positivt den mottogs av sin samtid har jag svårt att tro att så är fallet. (Detta mottagande behandlas närmare i kommande kapitel.) Dessutom har den varit den enda svenska ingången till Tolkien ända in på tvåtusentalet.

För övrigt hävdar Erik Mesterton, vilket nämns i tidigare kapitel, att nittonhundratalet har bjudit på både parafrastiska och trogna översättningar. Förvisso skulle en dramatisk förändring kunna ha inträtt under de senaste femtio åren, en förändring som i princip omöjliggör en framtid för de friare översättningarna, men förändringen skulle också kunna vara av det mer glidande slaget. Under alla förhållanden misstänker jag att det finns fler egna översättningar

⁵² Andersson, s. 8f

⁵³ Andersson, s. 43

på vift i landet. Exempelvis gick Tore Zetterholms förstaöversättning av Tolkiens *The Hobbit* under den svenska titeln *Hompen*, och Bilbo Baggins fick finna sig i att heta Bimbo Backlin.⁵⁴

3.5.2. Åke Ohlmarks om *Härskarringen*

I försvarsskriften *Tolkiens arv* beskriver Åke Ohlmarks i första hand den osämja som uppstått mellan honom och Christopher Tolkien, Tolkiens son, i samband med den postuma utgivningen av Tolkiens *The Silmarillion*. Vid ett par tillfällen kommenterar dock Ohlmarks även sitt arbete med *Härskarringen*, samt sitt översättarvärv i allmänhet. Och det är tydligt att Ohlmarks översättning ingalunda är en produkt av slarv eller bristande engagemang. Beträffande sin översättning av *The Fellowship of the Ring* skriver Ohlmarks:

”Aldrig har jag påtagit mig en sådan vedermöda och mer skrupulöst gått in för en tolkaruppgift än här. Jag gjorde först en noggrann slätöversättning av hela boken och skrev sedan radikalt om den, hela tiden ledd av en strävan att söka skildra en levande sagovärld [...]”⁵⁵

Det är intressant att Ohlmarks beskriver sitt arbete med verket som en tolkning snarare än som en översättning, vilket onekligen låter påskina att han känt en viss konstnärlig frihet när han förhållit sig till originaltexten. Vidare antyder hans beskrivning av översättarbetet att han till att börja med gjort en ordagrann översättning, för att sedan göra en andra revision efter eget huvud - i detta skede utan att konsultera originalet. Således bekräftar han i mångt och mycket förmodandet om att han i första hand inte har strävat efter att vara originalets text så trogen som möjligt, utan snarare att göra den så bra som möjligt. Även hans kommentar till den stundande översättningen av *The Silmarillion* stödjer denna hypotes:

En sak får en gudabenådad fictionförfattare av Tolkiens höga klass inte vara: tråkig. ”The Silmarillion” är definitivt en tråkig bok. Om jag fått den till översättning hade jag i lojalitetens namn måst slå knut på mig själv för att i den svenska översättningen söka maskera denna tråkighet så långt det var möjligt. Jag hade sökt variera den stereotypa deklamationsstilen och gjort mitt allra argaste för att utveckla de små ansatser till spänning där finns.⁵⁶

Åke Ohlmarks är således av uppfattningen att om en originaltext är tråkig, så är det översättarens plikt att försöka förbättra den. Jag har svårt att tänka mig att Andersson skulle ansluta sig till denna uppfattning. Kanske skulle han istället säga, att om en originaltext är tråkig, så är det översättarens plikt att så försöka fånga denna tråkighet. Häri ligger en väsentlig skillnad de båda översättarna emellan, och mellan synen på översättning i stort. Det perspektiv som Ohlmarks tycks ha utgått ifrån betonar översättarens författarfunktion, medan Anderssons förhållningssätt till översättandets konst snarare betonar samspelet mellan översättare och originaltext. Båda perspektiv innebär möjligheter till variationer mellan olika översättningar

⁵⁴ Andersson, s. 22

⁵⁵ Åke Ohlmarks: *Tolkiens arv* (Stockholm, 1978) s. 6.

⁵⁶ Ohlmarks, s. 201

av samma text, men Ohlmarks typ av översättning erbjuder större variationer. Häri ligger också ett kritiskt problem: Man kan föredra det ena eller det andra sättet att översätta, men man kan inte bedöma Åke Ohlmarks översättning som om den hade författats utifrån Erik Anderssons premisser. Inte heller kan man bedöma Erik Anderssons översättning som om den vore skriven med Åke Ohlmarks språkliga obundenhet. Utgångspunkten är inte densamma.

3.6. Kritiken i dagspressen

Det som skiljer de bägge översättningarna av *The Lord of the Rings* från de flesta andra skönlitterära översättningar, är att de båda två har kommenterats relativt utförligt i dagspressen. Jag vill därför ägna följande kapitel åt att översiktligt beskriva och kommentera den kritik som de båda översättningarna erhöll i samband med utgivningen av böckerna, för att i någon mån ge exempel på de ideal och normer kritikerna kan ha utgått ifrån i sina bedömningar. Är det ett och samma rättesnöre för översättningens konst som styr, eller är kritikerkåren lika splittrad som översättningens historia? Har normerna kanske förändrats under årens lopp?

Först av allt vill jag dock betona att de båda översättningarna har utgivits och recenserats under vitt skilda omständigheter. När Åke Ohlmarks arbetade med sin översättning i slutet av femtiotalet, var kulturen kring *The Lord of the Rings* fortfarande i sin vagga – i Sverige kom det stora genombrottet först med den pocketutgåva som introducerades 1971. Idag är skaran belästa och bokstavstroga Tolkienister emellertid stor, och tillsammans med en intresserad allmänhet har de gett trilogin om ringen ett närmast religiöst skimmer. Det är därför inte konstigt att Anderssons arbete med nyöversättningen har jämförts med att översätta Bibeln.

Först ut på den svenska bokmarknaden var alltså Åke Ohlmarks översättning av *The Lord of the Rings*, dvs. *Härskarringen*, vars tre delar utkom mellan 1959 och 1961. Jag har läst sju recensioner av verket, varav sex handlar om *Sagan om ringen* specifikt, en om trilogin i sin helhet.⁵⁷ Av dessa sju recensioner nämner två av dem endast översättningen i förbifarten, men då i positiva ordalag, och två av dem inte alls. Endast tre av de sju artiklarna kommenterar Ohlmarks insats med viss utförlighet. Av dessa tre recensioner är en enbart positiv, den andra övervägande positiv, och den tredje övervägande kritisk.

Mest lyrisk över Ohlmarks gärning är Sven Stolpe i *Aftonbladet*. Han menar att Ohlmarks besitter alla de egenskaper en översättare behöver, och beskriver Ohlmarks som den perfekta kombination av poet, akademiker, vetenskapsman och språkkännare som krävs för att göra Tolkiens verk rättvisa.⁵⁸ Stolpe skriver:

Han har gjort en försvenskning – han har funnit underliga, magnifika, sammansatta svenska ord, han har översatt dikt på dikt i stor inspiration, det finns inte en sida i hans magnum opus, som icke verkar svenskt originalarbete av en genialisk diktare.⁵⁹

⁵⁷ Den senare är från 1961, de övriga från 1959.

⁵⁸ Sven Stolpe: "Sagan om ringen" (*Aftonbladet* 02.10.1959)

⁵⁹ Stolpe

För mig framstår de punkter varemot Stolpe riktar sitt beröm som mycket talande. De egenskaper i översättningen som han framför allt lovordar är den lyckade ”försvenskningen”, översättningens drag av originalverk, Ohlmarks egen genialitet som diktare, samt den stora inspiration som lyser igenom i verket. Således betonar Stolpe både Ohlmarks författarfunktion, och, genom erkännandet av försvenskningen, vikten av att texten anpassas till läsarna. Detta innebär i sin tur att han representerar en mycket mer parafrastisk norm för översättning än den som Ingo beskriver, och än den som Andersson representerar – för Stolpe är det viktigare att en översättning är ett konstverk i sig, än att den är originalet så trogen som möjligt. Detta är en uppfattning som han delar med Ohlmarks själv, och det är därmed inte så förvånande att han ger dennes översättning högsta betyg.

Staffan Björck intar i *Dagens Nyheter* en något mer skeptisk hållning, men hans slutomdöme är fortfarande i högsta grad positivt. Den kritik han framför riktar visserligen mot Ohlmarks s.k. ”försvenskningssiver”, men gäller då framför allt vissa av namnformerna.⁶⁰ Björck uttrycker sig på följande vis:

Särskilt störande blir hos Ohlmarks kontrasten mellan hemvävt svenska Ortsangivelser av typen Gamleby och alla de keltiskt klingande namn som han är tvungen att bevara: Celeborn, Elbereth, Legolas... Men jag gör dessa invändningar bara för att med så mycket större eftertryck kunna prisa översättningen som helhet: den är storartad. [...] Som språkmästare har Tolkien fått en tolk som är honom värdig, och det är inte litet sagt.⁶¹

Björcks synbara kritik mot försvenskningen skulle kunna leda en att tro att han förespråkar en större trohet mot originalet än vad Stolpe gör, men jag betvivlar att så är fallet. Björcks klagomål tycks snarare gälla att namnformerna inte passar ihop inuti översättningen, än att de inte stämmer överens med originalet. Således är det som Björck eftersträvar en mer enhetlig översättning, och inte en översättning som uppvisar större trohet mot Tolkiens text. Dessutom hyllar Björck Ohlmarks insatser som tolk – en benämning som idag nästan uteslutande reserveras till lyriköversättare. Även detta indikerar att Björcks bedömning betonar översättningens roll som originalverk. I en recension av *Sagan om de två tornen* från 1960 lovordar Björck dessutom Ohlmarks ”blommande ordglädje”, vilket ju är ett stildrag som alls inte förekommer i originalet.⁶²

Minst begeistrad är Bengt Pamp i sin artikel i *Arbetet*. Han menar visserligen att Ohlmarks och Tolkien tycks hysa samma förtjusning för ordens och namnens klanger, och komplimenterar därmed samma område som Staffan Björck tidigare ifrågasatte, men han framför också en grundläggande kritik:⁶³

Ohlmarks har inte riktigt förmått särskilja de stilarter Tolkien använder sig av: i de högstämda partierna kan det plötsligt smyga sig in ett vardagstonfall som inte finns i originalet. En del onödiga anglicismer och någon enstaka felöversättning måste man också sätta på minuskortet.⁶⁴

⁶⁰ Staffan Björck (*Dagens Nyheter*: ”Sagan om ringen” 11.12.1959)

⁶¹ Björck 1959

⁶² Staffan Björck (*Dagens Nyheter*: ”Sagan om de två tornen” 04.12.1960)

⁶³ Bengt Pamp: ”Sagan om ringen” (*Arbetaren* 24.11.1961)

⁶⁴ Pamp

Yttrandet låter påskina att Pamp i viss mån representerar ett annat översättarideal än Stolpe och Björck. Medan de senare hyllar Ohlmarks författartendenser, poängterar Pamp istället vikten av att göra originalets stil rättvisa. Samtidigt nämner han inte det faktum att Ohlmarks genomgående utbroderar Tolkiens text – det är snarare ett misslyckat reproducerande av tonfall som hans kritik gäller. Visserligen kan de ihärdiga ingreppen i Tolkiens text i hög grad hänga ihop med ett förändrat tonfall, men jag misstänker ändå att Pamp i första hand är intresserad av att högstämtheten hamnar på rätt ställe, snarare än av att översättningen fullständigt undviker tillägg och utelämnningar. Han uttrycker dock ett större intresse av att originalet skall respekteras och följas än vad Stolpe och Björck gör, och därmed får också Ohlmarks ett minus i kanten.

Följaktligen kan man konstatera att Ohlmarks överlag tycks ha fått goda, eller mycket goda recensioner av sin samtids kritiker. Både Björck och Stolpe verkar bedöma Ohlmarks översättning enligt normer som i hög grad stämmer överens med Ohlmarks egna ideal – en översättare har lyckats när han utifrån ett främmande verk lyckas skapa ett inspirerat, svenskt originalverk. Endast Pamp anser att Ohlmarks i vissa avseenden har misslyckats, vilket går hand i hand med hans mer respektfulla inställning till originalet och dess stil. I de flesta fall omfattas emellertid Ohlmarks av kritikerkåren. År 1972 tilldelas han också Svenska författarfondens översättarpris.

Numera är förhållandet ett annat. I samband med den svenska pocketutgåvan från 1971 började fler och fler initierade läsare rikta kritik mot Ohlmarks översättning, och som åren har gått har ryktet om dess brister spridit sig. Idag tycks de flesta recensenter vara ense om att Ohlmarks översättning inte uppfyller översättandets viktigaste plikter. Det en gång så digra berömmet har tagit en märklig vändning.

Medan Ohlmarks översättning bara undantagsvis kommenteras med utförlighet i samtidens dagspress – huvuddelen av recensionerna ägnas istället åt att bekanta läsarna med berättelsen i sig – är förhållandet det omvända för Erik Andersson. Det är Anderssons och Olssons översättning som granskas, och inte Tolkiens redan celebra verk. Ringarnas herre, dvs. första boken i trilogin och objektet för min uppsats, recenseras i nästan alla svenska dagstidningar. Sju av dessa har jag ägnat ett närmare studium.

Tyngdpunkten i en majoritet av recensionerna läggs i första hand på nyöversättningens förhållande till Ohlmarks översättning, snarare än på dess förhållande till originalet. Faktum är att många av dem ger exempel på språkliga förändringar i Anderssons text i förhållande till Ohlmarks version, utan att redovisa vad Tolkien faktiskt skrev.

Det är dock underförstått att Ohlmarks tog sig vissa friheter med Tolkiens text, och recensenterna tycks vara ense om att Andersson, till skillnad från sin föregångare, fångar originalets prosa. Däremot glider åsikterna i isär i fråga om vilken översättning som är trevligast att läsa, och många tycks hysa en sentimental förkärlek för Åke Ohlmarks översättning.

Ett av de mest positiva omdömena får Andersson av Malte Persson i *Göteborgs-Posten*. Persson inleder dock med ett par ord om Åke Ohlmarks insats:

Åke Ohlmarks gamla översättning är, om än bevisligen högst läsbar, beryktat bristfällig. Den är så späckad med missförstånd, felsyftningar, inkonsekvenser och godtyckliga tillägg att det bara kan

bero på att Ohlmarks antingen var betydligt sämre på engelska än på isländska eller att han inte tog uppdraget på allvar.⁶⁵

Det är möjligt att Ohlmarks var sämre på engelska än på isländska, men jag betvivlar att detta skulle vara huvudanledningen till att hans översättning ser ut som den gör, lika mycket som jag ifrågasätter att han inte skulle ha tagit uppdraget på allvar. Min uppfattning är snarare, underbyggd av Ohlmarks egna kommentarer i Tolkiens arv, att han tog uppdraget på största möjliga allvar. Däremot har han uppenbarligen arbetat enligt helt andra premisser än vad Andersson gjort, och förmodligen också än vad som är brukligt idag, men det är intressant att notera att han fick övervägande goda recensioner av sin egen tids kritiker. Självfallet har den växande oppositionen delvis med det växande intresset för Tolkien att göra, men kanske var också toleransnivån högre för ”egna” översättningar på femtiotalet än vad den är idag?

Tydligt är emellertid att Persson tar ställning mot den översättningstyp som Ohlmarks presenterar. Godtyckliga tillägg uppskattas inte, och Persson anser att den detaljerade granskning som Anderssons text har varit föremål för genomgående har gett positiva resultat. Namnförändringarna vänjer man sig snart vid, menar Persson.⁶⁶ Här kan man skönja ett ideal som går rakt mot exempelvis Sven Stolpes hyllande av den ”geniale översättaren”. Kanske skulle man kunna uttrycka det som att Persson föredrar ett gott och originaltroget hantverk (dock ej på bekostnad av en god svenska, naturligtvis), medan Stolpe snarare efterfrågar ett personligt och inspirerat konstverk. Persson berömmar också Anderssons originalnära prosa, och skriver:

I övrigt följer den nya översättningen originaltextens välartade prosa mycket nära, och bara en språklig pedant kan finna något att invända mot. [...] Pedantiska invändningar till trots kan det inte råda något som helst tvivel om att det är denna översättning och ingen annan som du skall ge bort i julklapp i år åt brorsbarnen, eller vilka de nu är.⁶⁷

De ”pedantiska invändningar” som framförs gäller Anderssons tendenser att ibland använda ett alltför vardagsnära språk, men detta inträffar mycket sällan, menar Persson och ger nyöversättningen tummen upp.⁶⁸

Positivt inställd till Anderssons hantverk är även Andreas Brunner i *Sydsvenska Dagbladet*, även om han i viss mån tar känslomässig ställning för Ohlmarks översättning. Brunner tycks, precis som Persson, anse att en översättares uppgift är att respektera originalet och göra dess prosa rättvisa, vilket han menar att Andersson lyckas med. Till skillnad från Persson tillskriver dock Brunner Ohlmarks version vissa kvaliteter, och hävdar att Tolkiens originalspråk var tämligen torrt. Brunner skriver:

Tolkien ville få fram en ålderdomlig känsla med ett avskalat språk. Ohlmarks gjorde precis tvärtom, lade till adjektiv och piffade upp dialogen. Resultatet blev en förtjusande bok, men också en

⁶⁵ Malte Persson: ”Bok: JRR Tolkien, Ringens brödraskap” (*Göteborgs-Posten* 27.09.2004)

⁶⁶ Persson

⁶⁷ Persson

⁶⁸ Persson

helt annan bok än den Tolkien hade skrivit. Andersson & Olsson återför oss till verkligheten: Tolkien var en torris, högtravande och långrandig. [...] Deras översättning är inget mindre än ett stort verk (vad annat kan man kalla ett arbete som i slutändan kommer att omfatta drygt 1 400 sidor?). Men de tränger inte ut min skabbiga Ohlmarks från bokhyllan [...] ⁶⁹

Här kan man ana en kombination av ståndpunkter. Brunner tycks visserligen anse att översättarens uppgift är att vara originalet troget, men han medger också att det original som skall fångas inte nödvändigtvis är fullkomligt. (I det här fallet sägs det vara torrt och långrandigt.) En sådan infallsvinkel medför också möjligheten att en otrogen översättning kan vara charmigare än originalet självt, vilket Brunner i det här avseendet förefaller tycka, då han ju faktiskt kallar Ohlmarks version för "förtjusande". En liknande problematik återkommer även i andra recensioner, och hos Jan Olov Nyström i *Norrbottnens-Kuriren* dras den till sin spets, när han hävdar att en trogen översättning av Tolkien innebär "ett etiskt språkproblem".

Tolkien var nämligen en urusel skribent, högtravande, tillkrånglad, osäker. [...] Ohlmarks löste det genom att förse sin stil med ålderdomlig patina, ungefär som om Ringen strax efter Tegnér. Lite mässande, med gammal bibelkänsla, ofta ganska vackert. [...] Erik Anderssons översättning är stramare och mer korrekt. Den är mer avslöjande för Tolkiens brist på stilkänsla, vilket upprepar det etiska: hur skall man översätta Tolkien? [...] ⁷⁰

Även Nyström avslutar dock med att understryka att en översättares heligaste plikt är att vara originalet så troget som möjligt, vilket han anser att Andersson lyckas med. ⁷¹ Således berömmar han alltså i slutändan den trohet, vars komplikationer han ägnat större delen av artikeln åt att beskriva. Ett liknande dilemma tycks prägla flera av recensenterna – de hyser en (mähända en smula nostalgisk) förkärlek för Ohlmarks text, men de vill ändå poängtera att den inte är riktigt rumsren. I *Aftonbladet* skriver Petter Lindgren: "Visst blir man mer party-sugen av Ohlmarks version, men Andersson ligger trots allt närmare originalet [...]" ⁷²

Det är även frågan om trohet kontra egensinne som präglar diskussionen om namnförändringarna. Tolkien har alltså skrivit en guide till hur namnen skall översättas, och frågan är nu om man är tvungen att följa den. De flesta Tolkienister skulle förmodligen svara ja på den frågan, men hur är det med recensenterna? I *Dagens Nyheter* skriver Henrik Williams:

Men Tolkiens översättningsdekret är inte oproblemiskt. För det första är svenska läsare inte engelska och för det andra var Tolkien själv språkgeni och grundlärare professor i fornengelska. Det senare innebär att hans referensramar är de förnämsta men inte att han alltid hade rätt. [...] Genom att slaviskt lyda Tolkien skapas en del i mitt tycke fula eller löjeväckande former som Möcklegräva för "Michel Delving" och Kofferdi-Secker för "Sackville-Bagginses" [...] ⁷³

Här ifrågasätts återigen, om än mer indirekt, originalets fulländning. Skall originalets författare få lov att bestämma över översättarens val? Är ändå inte översättaren bäst på sitt eget

⁶⁹ Andreas Brunner: "Andreas Brunner läser nyöversatt Tolkien" (*Sydsvenska Dagbladet* 26.09.2004)

⁷⁰ Jan-Olov Nyström: "Tolkiens trilogi om ringen" (*Norrbottnens-Kuriren* 27.09.2004)

⁷¹ Nyström

⁷² Petter Lindgren: "Hux flux – en ny Tolkien" (*Aftonbladet* 27.09.2004)

⁷³ Henrik Williams: "En Ring i Tolkiens anda" (*Dagens Nyheter* 27.09.2004)

språk? Kanske kan roten till denna fråga härledas till synen på översättaren. Är denne en skapande individ eller endast en kompetent hantverkare? Kanske båda delar? Historien hyser flera svar på nämnda fråga. I kritiken av Anderssons översättning tycks man dock bortse ifrån att översättningar kan skapas utifrån andra syften än att vara originalet så troget som möjligt. Ohlmarks översättning kallas slarvig eller egensinnig, men man föreslår inte att han kan ha tillhört en helt annan översättarkultur än Andersson, om än som en övervintrare från forna dagar.

Detta innebär att recensenternas förhållande till Ohlmarks präglas av velighet: många tycker om den, vissa föredrar den rentav framför Anderssons, men även de senare måste poängtera att Anderssons översättning ”egentligen” är bättre. Ja, Anderssons översättning är garanterat att föredra om man är intresserad av hur Tolkien faktiskt skrev, likaså om man uppskattar ett enkelt och sakligt språk. Men varför kan inte Jan-Olov Nyström, som uppenbarligen gillar den omständlige dramatikern Ohlmarks, resa sig upp och slå ett slag för den parafrastiske översättningen? Därmed skulle även frågan om översättarens roll, eller möjliga roller, dras upp till ytan.

Recensenternas inställning till hur översättning skall vara beskaffad tycks onekligen ha genomgått viss förändring under de senaste femtio åren. När *Sagan om ringen* för första gången mötte kritikerna blev den lovordad, nu är den i värsta fall ringaktad, i bästa fall klassad som ett charmigt fuskverk. 1959 års kritiker berömde i första hand tolkarinsatser, genialitet, författarstatus och försvenskning, även om Bengt Pamp avvek något från detta ideal. Han propagerade istället för trohet mot originalets stil, och förebådade kanske den tid som komma skulle.

De punkter som 2004 års kritiker upphöjde var nämligen just trohet mot originalet och närhet till dess stil. Rester av det mer parafrastiska tänkandet kunde dock skymtas hos exempelvis Jan-Olov Nyström, som ansåg att Tolkiens stil egentligen var för dålig för att förtjäna en trogen översättning. Henrik Williams ifrågasatte å sin sida originalförfattarens bestämmanderätt, och menade att troheten till Tolkiens guide skapade vissa löjeväckande namnformer.

Jag misstänker dock att Andersson helt skulle ha undsluppit kritik om det gällt en helt annan bok. Det är det stora intresset för Tolkien, i kombination med att det redan finns en hatad och älskad förstaöversättning, som gör att Andersson ägnats ett sådant ingående intresse. *Sagan om ringen* och *Ringarnas herre* utgör tillsammans helt enkelt något av ett unikum i översättarsammanhang. Om det däremot gällde ett annat verk skulle man förmodligen, i vanlig ordning, helt enkelt bortse från att Andersson över huvud taget gjort några betydelsefulla val när han arbetat med sin översättning. Kanske skulle det kort och gott stå: ”förtjänstfullt översatt av Erik Andersson”.

4. Om översättarens roll

Jämförelsen av Ohlmarks och Anderssons översättningar har visat att översättarens gärning är av elementär betydelse för den skepnad som ett utländskt verk får på svenska. Visserligen är en översättning alltid mer eller mindre nära ansluten till sin originaltext, och dess existens är beroende av detta original, men det är ändå översättaren, och inte originalförfattaren, som i slutändan klär originalberättelsen i en svensk språkskrud.

Den ambivalens som 2004 års kritiker uppvisade gentemot Ohlmarks översättning ställer vissa intressanta frågor om översättarens värv. Är det självklart att översättarens plikt är att vara originalet så troget som möjligt? Kan det finnas poänger med friare tolkningar? Oavsett vad man svarar på den frågan, ligger det en problematik i att Ohlmarks språk i många år har förknippats med Tolkiens – de har nämligen mycket litet med varandra att göra. För att en översättning som Ohlmarks inte skall ställa till problem, krävs det att översättarens insats i högre grad börjar uppmärksammas och kommenteras. Dessutom innebär även en trognare översättning som Anderssons ställningstaganden och förändringar som förtjänar att lyftas fram. Ett översatt utländskt verk har aldrig bara en upphovsman, utan två.

5. Litteraturförteckning

Tryckta källor

- Andersson, Erik: *Översättarens anmärkningar. Dagbok från arbetet med Ringarnas herre.* (Stockholm 2007)
- Björck, Staffan: "Sagan om ringen" (*Dagens Nyheter* 11.12.1959)
- Björck, Staffan: "Sagan om de två tornen" (*Dagens Nyheter* 04.12.1960)
- Brunner, Andreas: "Andreas Brunner läser nyöversatt Tolkien" (*Sydsvenska Dagbladet* 26.09.2004)
- Gullin, Christina: *Översättarens röst* (Lund 2002)
- Ingo, Rune: *Från källspråk till målspråk. Introduktion i översättningsvetenskap.* (Lund 1991)
- Lindgren, Petter: "Hux flux – en ny Tolkien" (*Aftonbladet* 27.09.2004)
- Mesterton, Erik: "Om omöjligheten och möjligheten att översätta" (*Radix* 1979:1 s. 121-144)
- Nyström, Jan-Olov: "Tolkiens trilogi om ringen" (*Norrbottens-Kuriren* 27.09.2004)
- Ohlmarks, Åke: *Tolkiens arv* (Stockholm, 1978)
- Pamp, Bengt: "sagan om ringen" (*Arbetaren* 24.11.1961)
- Persson, Malte: "Bok: JRR Tolkien, Ringens brödraskap" (*Göteborgsposten* 27.09.2004)
- Stolpe, Sven: "Sagan om ringen" (*Aftonbladet* 02.10.1959)
- Tolkien, J.R.R.: *Ringens brödraskap.* Översättning Erik Andersson (Stockholm 2004)
- Tolkien, J.R.R.: *Sagan om ringen.* Översättning Åke Ohlmarks, fjortonde pocketutgåvan (Stockholm 1999)
- Tolkien, J.R.R.: *The Fellowship of the Ring*, femte upplagan (London 2007)
- Williams, Henrik: "En Ring i Tolkiens anda" (*Dagens Nyheter* 27.09.2004)

Otryckta källor

- Norstedts förlags webbsida: "<http://www.norstedts.se/ringarnasherre/>" (Hämtat 2007-11-10)